DOI: 10.18372/2307-9061.78.21148
УДК 343.1(045)

І. Ф. Літвінова,
кандидат юридичних наук, доцент
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-0674-8728

О. О. Дмитренко,
здобувач вищої освіти першого (бакалаврського) рівня
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0008-7833-076X

МОРАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Державний університет «Київський авіаційний інститут»
проспект Любомира Гузара, 1, 03058, Київ, Україна
E-mails: irina_litvinova@ukr.net, 8468321@stud.kai.edu.ua

Метою *статті є дослідження моральної відповідальності учасників кримінального процесу як ключового елемента забезпечення справедливості та етичності правосуддя, здійснення аналізу сутності поняття «мораль» та теоретичних основ моральної відповідальності, а також співвідношення права та моральних засад, що дозволяє розкрити фундаментальні взаємозв'язки етичних норм з кримінальним законодавством.* ***Методи дослідження:*** *У статті використано комплекс загальнонаукових і спеціально-юридичних методів. Діалектичний метод застосовано для дослідження взаємозв'язку моралі та права; формально-логічний – для визначення понять «мораль» і «моральна відповідальність»; системно-структурний – для розгляду моральної відповідальності як елемента кримінального процесу. Формально-юридичний метод використано під час аналізу положень Конституція України, Кримінальний процесуальний кодекс України та Кримінальний кодекс України, порівняльно-правовий – для зіставлення національного законодавства з міжнародними стандартами, а методи аналізу й синтезу – для узагальнення наукових підходів і формулювання висновків.* ***Результати:*** *проведеного дослідження свідчать про те, що моральна відповідальність учасників кримінального процесу є необхідною умовою реалізації принципів верховенства права, законності, неупередженості та гуманізму. Встановлено, що діяльність судді повинна базуватися на принципах незалежності, справедливості та доброчесності; прокурора – на засадах об'єктивності, чесності та служіння публічному інтересу; адвоката – на принципах професійної етики, конфіденційності та законності; слідчого – на засадах поваги до прав людини та недопущення зловживання владою. Обґрунтовано, що від рівня моральної свідомості кожного учасника процесу залежить не лише якість правосуддя, але й рівень суспільної довіри до правоохоронної та судової системи загалом.* ***Обговорення:*** *результатів дозволило дійти висновку, що сучасне кримінальне процесуальне законодавство України містить правові механізми забезпечення належної поведінки учасників процесу, однак ефективність їх реалізації значною мірою залежить від внутрішніх моральних переконань суб'єктів правозастосування. Доведено, що моральна відповідальність виступає важливим елементом правової культури, а її зміцнення є необхідною передумовою гуманізації кримінального судочинства та підвищення довіри суспільства до правосуддя. Зроблено висновок про доцільність удосконалення етичних стандартів професійної діяльності учасників кримінального процесу як одного з напрямів розвитку сучасної правової держави.*

Ключові слова: *моральна відповідальність; кримінальний процес; етичні стандарти; правова культура; мораль; суддя; прокурор; адвокат; слідчий; потерпілий; обвинувачений; свідчення; верховенство права.*

Постановка проблеми та її актуальність. У сучасних умовах реформування системи правосуддя в Україні питання моральної відповідальності учасників кримінального процесу набуває особливої актуальності. Кримінальний процес як інструмент реалізації справедливості, не може бути ефективним без урахування етичних імперативів, які регулюють поведінку всіх суб'єктів – від суддів і прокурорів до адвокатів, слідчих, потерпілих, обвинувачених та свідків. Відсутність чіткого узгодження моральних норм з правовими принципами призводить до ерозії довіри суспільства до інститутів влади, корупційних скандалів та порушень прав людини, що підтверджується численними прикладами з судової практики. У контексті євроінтеграційних процесів та імплементації стандартів Ради Європи, таких як Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, вивчення морально-етичних аспектів кримінального провадження стає не лише теоретичним викликом, але й практичною необхідністю для вдосконалення національного законодавства.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Питання співвідношення моралі та права досліджувалися багатьма науковцями, зокрема у працях з теорії держави і права, кримінального процесу та юридичної етики, а саме Жуков С.В., Лозовой В.О., Панов М.І., Стасевська О.А., Шульга А.О., Трофименко В.М., Бірюкова А.М., Кондратова І.Д., Гуртієва Л.М., Капліна О.В., Лапкін А.В. та інші. Водночас моральна відповідальність саме учасників кримінального процесу залишається недостатньо комплексно дослідженою, особливо в умовах сучасних реформ.

Метою статті є дослідження моральної відповідальності учасників кримінального процесу як ключового елемента забезпечення справедливості та етичності правосуддя, здійснення аналізу сутності поняття «мораль» та теоретичних основ моральної відповідальності, а також співвідношення права та моральних засад, що дозволяє розкрити фундаментальні взаємозв'язки етичних норм з кримінальним законодавством.

Виклад основного матеріалу дослідження. Мораль – одна з найдавніших форм суспільної свідомості, що виникає і розвивається на основі потреби суспільства регулювати поведінку людей в різних сферах їхнього життя за допомогою норм, заборон і вимог [1, с. 252]. На думку Р.О. Стефанчука, слід розділити мораль як основу людської гідності на дві сторони: суб'єктивну та об'єктивну (соціальну) [2, с. 10]. Суб'єктивна сторона моралі відображає внутрішній світ людини через призму її особистих переконань, цінностей, почуттів совісті та індивідуального розуміння добра і зла. Вона є унікальною, адже здатна формуватися під впливом виховання, власного життєвого досвіду, рефлексій, світогляду тощо. До прикладу, для когось таке поняття як чесність може бути абсолютною цінністю через особистий життєвий досвід, який внаслідок тієї чи іншої ситуації наклав негативний або позитивний відбиток. Частіше всього саме суб'єктивна мораль проявляється в рішеннях індивідуального характеру, коли людина керується власними моральними принципами, навіть якщо її вибір суперечить загальноприйнятим нормам.

А ось об'єктивна сторона моралі, навпаки, пов'язана із загальноприйнятими нормами, правилами та цінностями, які можуть діяти у певному суспільстві чи соціальній групі на основі правового регулювання за допомогою приписів законодавчого характеру. Об'єктивність формується історично, під впливом культури, релігії, традицій, а також соціальних норм, яка виступає як зовнішній регулятор поведінки. Наприклад, у більшості суспільств повага до старших за віком чи заборона насильства є невід'ємною частиною об'єктивної моралі, яка може підтримуватися через суспільну думку або навіть неформальні санкції духовного виду, такі як публічний осуд, втрата репутації, моральний тиск зі сторони тощо. Такими способами нерідко суспільство чи соціальна група реагує на порушення об'єктивних моральних норм. В деяких ситуаціях, які можуть не підпадати під юрисдикцію вітчизняного законодавства за відсутністю регулювання даного питання через адміністративну та/або кримінальну відповідальності, вони здатні впливати на поведінку людини саме через соціальний тиск.

Вищеперераховані дві основні форми моралі не завжди збігаються з індивідуальними пере-

конаннями, що може створювати конфлікт між суб'єктивною та об'єктивною (соціальною) мораллю. Прикладом може послугувати ситуація, коли людина може вважати певну дію морально виправданою (суб'єктивно), але суспільство може засуджувати її як аморальну з об'єктивної сторони. Через порушність об'єктивно затверджених норм у суспільстві можливо виникнення соціальних конфліктів, які є процесом реалізації потреб та інтересів соціального суб'єкта та водночас процес самоствердження і самовизначення його у певному соціально-історичному середовищі [3, с. 13].

Взаємодія цих двох аспектів є ключовою для розуміння моралі. Суб'єктивна сторона моралі дозволяє людині як суб'єкту соціальних відносин зберігати індивідуальність та свободу вибору, тоді як об'єктивна забезпечує стабільність, а також гармонію. Однак слід розуміти, що виникнення соціальних конфліктів на основі зіткнення суб'єктивної та об'єктивної сторін, може, як мінімум, зіпсувати репутацію у суспільстві через невідповідності суспільним нормам та принципам. Мораль як єдність суб'єктивного та об'єктивного постійно еволюціонує: суспільні норми змінюються під впливом нових ідей, а індивідуальні переконання адаптуються до змін у соціальному контексті, адже мораль є динамічною системою, яка балансує між внутрішнім світом людини та зовнішніми вимогами суспільства, сприяючи, в першу чергу, як особистісному розвитку, так і соціальній взаємодії.

Відповідальність як категорія етики та права, відображає особливе соціальне та морально-правове відношення особистості до суспільства (людства в цілому), яке характеризується виконанням свого моральнішого обов'язку та правових норм [4, с. 47]. Відповідальність передбачає наявність у людини почуття обов'язку та совісті, уміння здійснювати самоконтроль [5, с. 96]. Відповідальність саме морального характеру являє собою єдність об'єктивних, суспільно значимих і суб'єктивних, особистісних елементів, у якій поєднуються моральна оцінка вчинків, лінії поведінки, відповідальність за вибір мотивів та форми дії тощо [6, с. 156–157]. У сучасній філософії моральна відповідальність розглядається насамперед як комплексне поняття, що включає свободу волі, свідомий вибір, причинно-наслідкові зв'язки між діями та їх результатами, а також моральні норми, які регулюють поведінку людини. Теоретичні основи моральної відповідальності кореняться в ідеях автономії особистості та етичних норм, які формувалися впродовж століть, адже дане поняття розширюється на колективну відповідальність, коли соціальні групи чи суспільства несуть т.з. «тягар» за спільні рішення.

Моральна відповідальність характеризується двома основними аспектами: об'єктом відповідальності (тобто тим, за що особа несе відповідальність) та суб'єктом, перед яким ця відповідальність реалізується (тобто перед ким особа відповідає) [7, с. 97]. Розмежування цих питань дозволяє виокремити різні аспекти відповідальності, які в сучасній юридичній та філософській літературі часто класифікуються як «відповідальність за» (об'єктно-орієнтована відповідальність) та «відповідальність перед» (суб'єктно-орієнтована відповідальність). Відповідно до філософської концепції Арістотеля, моральна відповідальність особи виникає лише за умови добровільності вчинку, тобто коли дія здійснюється свідомо, з власної волі та без зовнішнього примусу, що є ключовим критерієм для визначення моральної та правової відповідальності в контексті етичного аналізу [8].

Важливим об'єктом для моральної відповідальності є саме дотримання морально-етичних норм та принципів, які існують в ролі фундаменту гармонійного співіснування людей. Чесність, справедливість, повага до гідності інших, – всі ці норми слугують орієнтирами для поведінки, запобігаючи хаосу та можливим конфліктам між різними соціальними групами у суспільстві. В першу чергу, вони здатні формувати основу етичного мислення, тим самим допомагаючи індивідам розрізняти добро і зло, сприяючи розвитку емпатії та солідарності. Без існування моральних принципів суспільство втрачає моральний компас, що може призвести до повної або часткової деградації цінностей, зростання егоїзму та соціальних криз. Деякі моральні норми закріплені у вітчизняному законодавстві, додаючи їм формальної сили для забезпечення механізмів контролю. Приклад можна знайти у

Кримінальному кодексі України (далі – КК України): заборона вбивства, крадіжки чи дискримінації базується на моральних принципах, яка трансформована в статті кримінального характеру, де порушення тягне за собою відповідальність перед законом. Саме цей зв'язок між морально-етичними приписами та нормативно-правовими актами здатний виступати інструментом для захисту суспільних цінностей на законодавчому рівні.

Однак далеко не всі моральні норми передбачають юридичну відповідальність (адміністративну, кримінальну тощо), оскільки законодавство не завжди охоплює суб'єктивні аспекти етики. Якщо взяти до уваги конфліктні ситуації на рівні Цивільного та/або Сімейного права (до прикладу, брехня в особистих стосунках чи зрада довіри), то вони можуть бути морально засуджуваними, але не каратимуться законом, якщо не порушують конкретні правові норми. В такому випадку ми можемо спостерігати автономію моральної відповідальності, яка часто залежить від внутрішнього сумління та соціального осуду, а не лише від державних санкцій. Оскільки моральна відповідальність є невід'ємною частиною людської сутності, вона може еволюціонувати при розумінні важливості етичних норм. Для побудови більш справедливого та відповідального середовища, де мораль не завжди потребує юридичного примусу, а насамперед слугує основою для саморегуляції, потрібно знайти комплексний підхід, який поєднує виховання, освіту, суспільні відносини, а також безпосередню підтримку морально-етичних цінностей на всіх рівнях людської взаємодії.

Право і мораль – головні регулятори поведінки людей [9, с. 34]. Мораль є більш гнучкою та динамічною системою соціальних норм, а право внаслідок набуття формального визначення змісту виступає як більш стабільне явище й за певних умов може бути консервативним [10, с. 7]. Незважаючи на те, що правова норма може бути застарілою з точки зору сучасних суспільних потреб й реалій, вона зберігає свою обов'язкову юридичну силу та підлягає неухильному виконанню, доки законодавець офіційно не скасує або не змінить її шляхом прийняття відповідного нормативно-правового акту. Саме ця відмінність між правом та мораллю зумовлена їхньою індивідуальною природою, а також способами впливу на суспільство.

Мораль формується в процесі історичного розвитку суспільства, відображаючи його цінності, традиції, уявлення етичного характеру тощо, яка здатна регулюватися через внутрішні переконання, совість, суспільний осуд, що робить її більш суб'єктивною та залежною від культурного контексту. Право натомість є формалізованою системою, яка кодифікується в законах, що підкріплюється державним примусом. Його стабільність забезпечує передбачуваність та порядок, але може призводити до різних затримок у реагуванні на швидкі зміни моральних стандартів суспільства. Взаємодія права та моралі проявляється в тому, що багато правових норм, які закріплені на законодавчому рівні, мають моральне підґрунтя.

При розгляді даної тематики через призму сучасної української держави, слід звернутися до Конституції України (далі – КУ), яка встановлює фундаментальні принципи для чіткого відображення моральних цінностей. Зокрема, стаття 3 Конституції України проголошує, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [11]. В цій статті ми можемо побачити законодавче підкреслення етичних основ права, адже визнання людини як найвищої цінності ґрунтується на моральних засадах поваги до гідності та автономії особи, права і свободи людини та громадянина визначають зміст та спрямованість діяльності держави, що демонструє тісний зв'язок між юридичними нормами та моральними ідеалами справедливості й гуманізму. Не тільки стаття 3 Конституції України відображає морально-етичні засади на законодавчому рівні. До прикладу, право на вільний розвиток своєї особистості (ст. 23 Конституції України) відображає моральну ідею свободи самовираження та самореалізації, а право кожного на повагу до своєї гідності (ст. 28 Конституції України) відповідає етичному принципу визнання цінності кожної особи. До цього часткового переліку також можуть належати такі статті:

- гарантії на таємницю листування, телефонних розмов тощо (ст. 31 Конституції України);

- захист від втручання в особисте та сімейне життя (ст. 32 Конституції України);

- свобода думки, слова та вираження поглядів і переконань (ст. 34 Конституції України);

- свобода світогляду і віросповідання (ст. 35 Конституції України);

- захист прав і свобод людини (ст. 55 Конституції України) тощо.

Перелічені конституційні положення ілюструють, як право виступає інструментом для втілення моральних засад у суспільстві. Вони не лише формалізують етичні принципи, а й забезпечують їх виконання через юридичні механізми, такі як судовий захист чи державний примус. Але мораль має ширший спектр дії, ніж право, а також далеко не всі етичні норми знаходять своє відображення в законодавстві. Повага до старших чи етична поведінка в особистих стосунках залишаються поза межами правового регулювання, однак відіграють важливу роль у формуванні моральної культури суспільства, адже тенденція взаємодії правової та моральної систем характеризується прагненням до гармонізації цих двох ключових соціальних регуляторів. Навіть звільнення від обов'язку давати свідчення чи пояснення щодо членів сім'ї або близьких родичів (ст. 63 Конституції України) забезпечують захист фундаментальних прав і свобод людини через призму додержання морально-етичних норм та принципів, закріплених у відповідних нормативно-правових актах галузевого законодавства.

З точки зору правового прогресу, моральна оцінка права незмінно виступає основним стимулом його еволюції, ключовим фактором гуманізації та вдосконалення правових систем, сприяючи їх адаптації до сучасних етичних стандартів. Адже важливо розуміти, що право не лише відображає моральні ідеали суспільства, а й слугує механізмом їх захисту та реалізації для створення справедливого суспільного порядку.

Морально-етичні норми та кримінальне законодавство є двома взаємопов'язаними системами, що регулюють поведінку людини в суспільстві. Моральність як система поглядів, норм і оцінок, що забезпечується громадським осудом та внутрішнім імперативом індивіда, слугує фундаментом для правових норм, зокрема кримінальних [12, с. 9]. Кримінальне законодавство, у свою чергу, встановлює моральні принципи, роблячи їх обов'язковими через інструмент державного примусу. Взаємозв'язок між цими двома системами проявляється в тому, що моральність є джерелом права, а право – інструментом реалізації моральних цінностей, таких як гідність, свобода, справедливість тощо.

Історично, виникнення моральності в кримінальному процесі пов'язане з еволюцією суспільних відносин. У кримінальному процесі суб'єктивна моральність учасників взаємодіє з процесуальною моральністю, формуючи атмосферу, де норми права інтегрують етичні стандарти. Наприклад, аморальність як зневага до норм призводить до деградації відносин, тоді як моральність забезпечує гармонію [13, с. 9–10]. Філософський аналіз показує, що моральність має два види: об'єктивна (мораль як свобода, диктована нормами), і суб'єктивна (моральність як характер індивіда), що впливає на ефективність кримінального законодавства [13, с. 33]. Взаємозв'язок проявляється саме в засадах кримінального провадження, які здатні ґрунтуватися на морально-правових підставах [13, с. 46]. Комплексний аналіз норм кримінального процесуального законодавства (далі – КПК України) дозволяє констатувати, що окремі його положення не лише імперативно вимагають дотримання правових приписів, але й на законодавчому рівні закріплюють та посилюють принципи морально-етичної поведінки, сприяючи гармонізації процесуальної діяльності з загальнолюдськими цінностями справедливості, гуманізму та поваги до гідності особи. Зокрема, морально-етичні норми та принципи відображені в статтях кримінального процесуального законодавства [14].

Аналіз відповідності засад нормам загальнолюдської моралі показує, що вони побудовані на принципах справедливості, свободи та гідності, але все ж таки потребують вдосконалення для повної гармонії. Верховенство права інтегрує мораль у законодавство, роблячи його інструментом гуманізму. Відшкодування школи від злочинів (як захід забезпечення) повинно

бути гарантовано державою, щоб відповідати моральній справедливості. Загалом, засади кримінального законодавства відображають еволюцію моральних норм, забезпечуючи баланс між примусом та свободою. Мораль надає праву легітимність, а право – моральним нормам силу. У сучасній Україні посилення цього зв'язку сприяє гуманізації законодавства, роблячи його інструментом не тільки покарання, а й моральної справедливості.

Але важливо акцентувати увагу не тільки на процесуальне, а й на матеріальне кримінальне право, яке безпосередньо криміналізує порушення етики, тоді як саме Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) забезпечує моральний процес застосування цих норм. Якщо КПК України робить акцент на забезпеченні процедурної справедливості та гуманного ставлення через принципи, такі як повага до людської гідності та презумпція невинуватості, то КК України прямо встановлює кримінальну відповідальність за порушення етичних норм, зокрема через положення про захист моральних цінностей суспільства, принцип гуманізму, що виключає жорстоке поводження, справедливість покарання, пропорційну моральній тяжкості діяння, а також врахування обтяжуючих обставин, пов'язаних з аморальними мотивами, такими як хуліганство чи жорстокість, і через спеціальні норми, що стосуються злочинів проти громадського порядку та моральності, де мораль слугує основою для визначення злочинності діянь (Розділ XII «Кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності» Кримінального кодексу України) [15]. Як зазначає В.М. Трофименко: «Моральні норми суттєво впливають не тільки на формування етики професійних учасників кримінальних процесуальних відносин, а й детермінують розвиток кримінальної процесуальної форми» [16, с. 149].

У п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК України визначено перелік учасників кримінального провадження, а саме: сторони кримінального провадження, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач та його представник, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт, інша особа, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, особа, стосовно якої розглядається питання про видачу в іноземну державу (екстрадицію), заявник, свідок та його адвокат, понятий, заставодавець, перекладач, експерт, спеціаліст, представник персоналу органу пробації, секретар судового засідання, судовий розпорядник [14].

Усі учасники кримінального процесу взаємодіють у межах правового поля, визначеного кримінально процесуальним законодавством. Їхні дії спрямовані на забезпечення принципів законності, змагальності, презумпції невинуватості та права на захист. Органи, що ведуть процес, створюють умови для реалізації прав і обов'язків сторін, а сторони обвинувачення та захисту змагаються у доведенні своєї позиції. Інші учасники, такі як свідки чи експерти, надають необхідну інформацію чи спеціальні знання, що сприяють встановленню об'єктивної істини.

Кожен з учасників кримінального процесу виконує чітко визначені функції, які забезпечують ефективне розслідування злочинів, ухвалення справедливого судового рішення тощо. Розуміння ролі кожного учасника дозволяє краще осягнути всю сутність кримінального процесу та його значення для суспільства та держави в цілому.

Морально-етичні аспекти судді становлять сукупність норм і цінностей, які регулюють його поведінку як у професійній діяльності, так і в позасудовому житті. Аспекти морально-етичного характеру закріплені в національному законодавстві, міжнародних стандартах, зокрема в Бангалорських принципах поведінки суддів, а також у Кодексі суддівської етики. Саме поведінка суддів стає предметом прискіпливої уваги суспільства, яке у своїх оцінках обирає вектор формування свого відношення з позиції довіри-недовіри до існуючої в державі судової системи, її можливості ефективно забезпечувати право особи на судовий захист [17, с. 21]. Суддя керує судовим процесом, оцінює докази, вислуховує аргументи сторін обвинувачення та захис-

ту, а також виносить вирок або інші процесуальні рішення, які ґрунтуються виключно на нормах права та представлених доказах. Саме виконання цих функцій вимагає від судді не лише глибоких знань вітчизняного законодавства, але й неухильного дотримання морально-етичних принципів, що є основою для забезпечення справедливості, суспільної довіри до судової системи та підтримання високих професійних стандартів.

Дотримання морально-етичних принципів має вирішальне значення для забезпечення ефективності судової системи та зміцнення довіри суспільства до правосуддя. Порушення цих принципів, як-от корупція чи упередженість, може призвести до несправедливих рішень, підриву авторитету суду та втрати суспільної довіри. Морально-етичні норми і принципи допомагають судді протистояти зовнішньому тиску, зберігати професійну гідність для виконання своїх безпосередніх обов'язків з максимально високою відповідальністю. У контексті кримінального процесу наведені принципи є особливо важливими, оскільки від судді залежить не лише доля окремих осіб, але й утвердження верховенства права в суспільстві.

У сучасному правовому полі доброчесність прокурора набуває особливого значення, слугуючи не лише моральним орієнтиром, а й правовим імперативом, що забезпечує ефективність та легітимність прокурорської влади. Відповідно до ч. 5 ст. 19 Закону України «Про прокуратуру» [18] прокурор зобов'язаний щорічно проходити таємну перевірку доброчесності. У контексті реформування системи правосуддя в Україні, доброчесність прокурора стає критерієм не тільки професійної придатності, а й суспільної довіри, без якої неможливе функціонування демократичного правосуддя.

Значення доброчесності для прокурора проявляється насамперед у забезпеченні об'єктивності під час досудового розслідування та представництва інтересів держави в суді. Прокурор як процесуальний керівник зобов'язаний не лише дотримуватися норм Кримінального процесуального кодексу України та інших нормативно-правових актів, а й уникати будь-яких проявів упередженості, що може призвести до необґрунтованого обвинувачення чи, навпаки, бездіяльності.

Звісно ж, професія прокурора передбачає високий рівень професійної відповідальності, який ґрунтується на принципах поваги, справедливості та моральної свідомості. У руках прокурора зосереджені долі осіб, які можуть бути необоротно порушені внаслідок необачних або необґрунтованих рішень. З огляду на це, фундаментальними засадами прокурорської діяльності мають залишатися концепції моральної свідомості, справедливості, доброти, чесності, порядності та поваги. Основним принципом, закладеним у прокурорській етиці, є збереження людяності на варті закону, що вимагає не лише зовнішньої демонстрації, а й реального втілення в повсякденній діяльності.

Отже, підсумовуючи можна сказати, що доброчесність прокурора є невід'ємною складовою ефективного правосуддя, що гарантує баланс між владою та відповідальністю. Посилення цього принципу через законодавчі зміни та посилення відповідальності за порушення сприятиме не лише внутрішній стабільності прокуратури, а й міжнародному визнанню її діяльності. Лише через послідовне втілення доброчесності прокуратура зможе виконувати свою місію, – захищати права громадян та інтереси держави, забезпечуючи справедливість абсолютно для всіх.

Сутність адвокатської етики полягає в балансуванні між обов'язком адвоката перед клієнтом, а також його відповідальністю перед суспільством та правосуддям. Згідно з Правилами адвокатської етики, прийнятим Вищою кваліфікаційно-дисциплінарною комісією адвокатури, адвокат зобов'язаний дотримуватися принципів незалежності, конфіденційності, чесності та лояльності [19]. Незалежність адвоката означає свободу від зовнішнього впливу, чи то з боку державних органів, чи з боку самого клієнта, що намагається спонукати до неетичних (аморальних) дій. Конфіденційність (як один з наріжних каменів професії) захищає інформацію, отриману від клієнта, від розголошення, за винятком випадків, передбачених законодавством України. Але однак, практика показує, що порушення цих принципів часто відбувається через конф-

лікт інтересів, коли адвокат представляє сторони з протилежними позиціями або використовує конфіденційну інформацію в особистих цілях.

Одним з найбільш поширених етичних дилем в адвокатській діяльності є межа між агресивним захистом клієнта та маніпуляцією фактами. Адвокат має право на використання всіх законних засобів для досягнення мети, але це не повинно переходити в фальсифікацію доказів чи введення суду в оману. Аналіз судової практики, зокрема рішень Європейського суду з прав людини у справах, пов'язаних з Україною, свідчить про те, що аморальні дії адвокатів можуть призводити до визнання судових рішень несправедливими. Наприклад, у випадках, коли адвокат свідомо приховує інформацію, яка може вплинути на хід справи, це не лише підриває довіру до професії, але й порушує статтю 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [20].

Механізми контролю за дотриманням етичних норм в Україні включають дисциплінарні провадження, ініційовані кваліфікаційно-дисциплінарними комісіями адвокатури, які розглядають скарги на адвокатів, застосовуючи санкції від попередження до виключення з реєстру адвокатів. Проте, ефективність цих механізмів залежить від прозорості процедур та незалежності комісій. Дослідження показують, що в деяких випадках дисциплінарні заходи застосовуються нерівномірно, що породжує дискусії щодо необхідності реформування системи. Зокрема, пропонується впровадження обов'язкового етичного аудиту для адвокатських об'єднань та посилення ролі саморегулювання в професії.

Слідчий як суб'єкт кримінального процесу наділений широкими повноваженнями: від збору доказів і проведення допитів до застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Згідно зі ст. 40 КПК України, він зобов'язаний забезпечувати об'єктивність, повноту та неупередженість розслідування [14]. Однак саме тут постає моральний аспект: чи може слідчий, перебуваючи під тиском суспільних очікувань швидкого розкриття злочинів, утриматися від дій, що межують з етичними порушеннями? Моральність у професії слідчого – це не абстрактна категорія, а щоденна боротьба з внутрішніми конфліктами.

Слідчий, безумовно, є ключовою фігурою в забезпеченні верховенства права, але його роль вимагає не лише професійних навичок, а й глибокої моральної рефлексії. Важко не перейти межу в професії, де щодня стикаєшся з людським стражданням, а також спокусами влади. Лише через постійне самовдосконалення, етичну освіту та суспільний контроль ми можемо забезпечити, щоб слідчі залишалися охоронцями справедливості, а не її порушниками.

Потерпілий як особа, що зазнала шкоди від злочину, перебуває у стані глибокого морального та психологічного потрясіння. Його прагнення справедливості є природним, адже злочин порушує не лише правові норми, але й базові етичні принципи, які є законодавчо закріпленими, а саме такі як повага до гідності, права на безпеку, недоторканність тощо. Проте, це прагнення часто межує з бажанням помсти, що може призводити до справжніх моральних дилем. Моральна позиція потерпілого залежить від багатьох чинників: тяжкості злочину, особистих цінностей, суспільного тиску та релігійних переконань. Наприклад, у випадках тяжких злочинів, таких як насильство чи вбивство, суспільство часто очікує від потерпілого (або його близьких) жорсткої позиції щодо покарання обвинуваченого. У юридичній практиці ми бачимо різноманітні приклади, коли потерпілі обирають шлях примирення, наприклад, у справах, що передбачають можливість медіації. Це може свідчити не тільки про те, що моральність потерпілого може проявлятися у прагненні до відновного правосуддя, яке передбачає не лише покарання, але й можливість для обвинуваченого усвідомити свою провину та компенсувати завдану шкоду. Такий підхід відображає високий рівень моральної зрілості, адже він здатний виходити за межі індивідуального болю та спрямований на суспільне благо.

Обвинувачений, зі свого боку, також опиняється у складному моральному становищі. Його дії, що призвели до порушення закону, ставлять під сумнів не лише його правову, але й моральну відповідальність перед суспільством та потерпілим. Каяття, визнання провини та готовність

до виправлення є ключовими моральними категоріями, які можуть впливати на сприйняття обвинуваченого як суспільством, так і судом. Моральна відповідальність обвинуваченого виявляється у його здатності визнати заподіяну шкоду та щиро прагнути до її виправлення, проте реальність судового процесу часто демонструє протилежне: обвинувачені можуть заперечувати свою провину, керуючись страхом покарання або особистими переконаннями. Така позиція вступає у конфлікт із моральними очікуваннями суспільства, яке вимагає від особи не лише юридичної, але й етичної відповідальності.

Моральні конфлікти між потерпілим та обвинуваченим найяскравіше проявляються у процесі судового розгляду, коли обидві сторони змушені взаємодіяти. Для потерпілого зустріч з обвинуваченим може бути травматичним досвідом, що загострює почуття несправедливості. Для обвинуваченого ж ця взаємодія може стати моментом усвідомлення тяжкості своїх дій або, навпаки, посилити його відчуження від суспільства.

Сучасне українське законодавство стикається з гострою проблемою – недостатнім рівнем етичного регулювання, що породжує системні дисфункції у правовому полі. Відсутність чітко виражених санкцій адміністративного та кримінального характерів за порушення морально-етичних норм створює прецедент безкарності, який, у свою чергу, понижує ефективність ідеї правової відповідальності. Юридична практика свідчить: коли суб'єкт правовідносин не відчуває реальної загрози покарання, його поведінка набуває деструктивного характеру, перетворюючись на виклик не лише правопорядку, а й суспільній моралі. Така ситуація формує парадоксальну реальність, де правопорушник діє з позиції психологічної безкарності, ігноруючи як юридичні, так і етичні межі. Більше того, у деяких випадках індивід свідомо чи підсвідомо раціоналізує свої дії, переконуючи себе в їхній «правильності», нехтуючи фундаментальними цінностями суспільства.

Висновки. Проведене дослідження моральної відповідальності учасників кримінального процесу дозволяє стверджувати, що моральні імперативи є невід'ємною складовою ефективного правосуддя, забезпечуючи баланс між формальними правовими нормами та етичними принципами справедливості. Аналіз сутності моралі, теоретичних основ її відповідальності, а також співвідношення з правом і кримінальним законодавством виявив, що етичні норми слугують фундаментом для превенції зловживань у процесі, де ключову роль відіграють судді, прокурори, адвокати, слідчі тощо. Особливий акцент на доброчесності прокурорів, етиці адвокатської діяльності та морально-правовому розслідуванні слідчих підкреслює необхідність інтеграції етичних стандартів у професійну підготовку. Водночас моральні конфлікти потерпілих, обвинувачених та свідків у судовій практиці демонструють, як відсутність чіткого етичного регулювання призводить до системних проблем, таких як упередженість і порушення прав, що підтверджується аналізом вітчизняного законодавства та міжнародних стандартів.

Для подолання виявлених недоліків пропонується вдосконалити інструменти узгодження моралі та права через розширення положень Кодексів професійної етики, адаптацію норм Кримінального процесуального кодексу України до рекомендацій Європейського суду з прав людини. Такі заходи сприятимуть підвищенню довіри суспільства до правосуддя, посиленню антикорупційних механізмів та гармонізації національної правової системи з європейськими цінностями. Загалом, робота підкреслює, що моральна відповідальність не є абстрактним ідеалом, а практичним інструментом для реформування кримінального процесу, з потенціалом для теоретичного та прикладного використання в юридичній освіті й законодавчій діяльності.

Література

1. Шмиголь М.Ф., Сулим О.В. та ін. Основи філософії: навчальний посібник. Одеса: Автограф, 2008. 326 с.

2. Стефанчук Р.О. Захист честі, гідності та репутації в цивільному праві. Київ: Науковий світ, 2001. 306 с.

3. Герасіна Л.М., Требін М.П., Воднік В.Д. та ін. Конфліктологія: навчальний посібник. Харків: Право, 2012. 128 с.

4. Баранова Н.М. Етика та естетика: навчальний посібник. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2017. 199 с.

5. Шевчук К.С. Людина та її відповідальність у сучасному світі. *Людина і культура.* Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2019. С. 96–102.

6. Панченко В.І. Етика. Естетика: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2014. 432 с.

7. Малахов В.А. Етика: курс лекцій: навчальний посібник. 5-те вид. Київ: Либідь, 2004. 384 с.

8. Арістотельська етика чесноти: веб-сайт. URL: https://ukrayinska.libretexts.org/ Гуманітарні_науки/Філософія/Етика_(Dimmock_i_Fisher)/3%3A_Арістотельська_етика_чесноти (дата звернення: 23.02.2026).

9. Крижановський А.Ф., Крестовська Н.М., Матвеєва Л.Г., Скуріхін С.М., Іванчук В.Є. Загальна теорія права та держави: навчально-методичний посібник для здобувачів вищої освіти Національного університету «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2022. 258 с.

10. Лозовой В.О. Мораль і право як регулятори діяльності й поведінки соціальних суб'єктів. *Суперечності взаємодії моралі і права в сучасному українському суспільстві: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 30 травня 2019 р. / Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого.* Харків: Право, 2019. С. 7–10.

11. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 24.02.2026).

12. Шульга А.О. Моральність в кримінальному процесі: навчальний посібник. Кривий Ріг: ДЮІ МВС України, 2018. 185 с.

13. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4560-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 24.02.2026).

14. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 24.02.2026).

15. Трофименко В.М. Співвідношення кримінальної процесуальної форми й норм моралі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія: Право. 2015. № 35 (2.3). С. 145–150.

16. Удалова Л.Д., Письменний Д.П., Рожнова В.В. та ін. Кримінальний процес: підручник. Київ: Центр учбової літератури, 2013. 544 с.

17. Бірюкова А.М., Кондратова І.Д. Етичні стандарти діяльності судді: поняття та роль. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса: Гельветика, 2021. С. 21–29.

18. Про прокуратуру: Закон України від 14.11.2014 р. № 1697-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text (дата звернення: 03.03.2026).

19. Правила адвокатської етики від 09.06.2017 р. № n0001891-17. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/n0001891-17 (дата звернення: 03.03.2026).

20. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 01.01.1990 р. № 995_004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 04.03.2026).

References

1. Shmyhol' M.F., Sulym O.V. ta in. Osnovy filosofiyi: navchal'nyy posibnyk. Odesa: Avtohraf, 2008. 326 s.

2. Stefanchuk R.O. Zakhyst chesti, hidnosti ta reputatsiyi v tsyvil'nomu pravi. Kyyiv: Naukovyy svit, 2001. 306 s.

3. Herasina L.M., Trebin M.P., Vodnik V.D. ta in. Konfliktolohiya: navchal'nyy posibnyk. Kharkiv: Pravo, 2012. 128 s.

4. Baranova N.M. Etyka ta estetyka: navchal'nyy posibnyk. Nizhyn: NDU im. M. Hoholya, 2017. 199 s.

5. Shevchuk K.S. Lyudyna ta yiyi vidpovidal'nist' u suchasnomu sviti. Lyudyna i kul'tura. Ostroh: Vydavnytstvo Natsional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiya», 2019. S. 96–102.

6. Panchenko V.I. Etyka. Estetyka: navchal'nyy posibnyk. Kyyiv: Tsentr uchbovoyi literatury, 2014. 432 s.

7. Malakhov V.A. Etyka: kurs lektsiy: navchal'nyy posibnyk. 5-te vyd. Kyyiv: Lybid', 2004. 384 s.

8. Aristotel’s’ka etyka chesnoty: veb-sayt. URL: https://ukrayinska.libretexts.org/Humanitarni_nauky/Filosofiya/Etyka_(Dimmock_i_Fisher)/3%3A_Aristotel’s’ka_etyka_chesnoty (data zvernennya: 23.02.2026).

9. Kryzhanovs’kyy A.F., Krestovs’ka N.M., Matveyeva L.H., Skurikhin S.M., Ivanchuk V.YE. Zahal’na teoriya prava ta derzhavy: navchal’no-metodychnyy posibnyk dlya zdobuvachiv vyshchoyi osvity Natsional’noho universytetu «Odes’ka yurydychna akademiya». Odesa: Feniks, 2022. 258 s.

10. Lozovoy V.O. Moral’ i pravo yak rehulyatory diyal’nosti y povedinky sotsial’nykh sub’yektiv. Superechnosti vzayemodiyi morali i prava v suchasnomu ukrayins’komu suspil’stvi: materialy Vseukrayins’koyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi, 30.05.2019 r. / Natsional’nyy yurydychnyy universytet im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv: Pravo, 2019. S. 7–10.

11. Konstytutsiya Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/254k/96-vr#Text (data zvernennya: 24.02.2026).

12. Shul’ha A.O. Moral’nist’ v kryminal’nomu protsesi: navchal’nyy posibnyk. Kryvyy Rih: DYUI MVS Ukrayiny, 2018. 185 s.

13. Kryminal’nyy protsesual’nyy kodeks Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 13.04.2012 r. № 4560-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (data zvernennya: 24.02.2026).

14. Kryminal’nyy kodeks Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 05.04.2001 r. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (data zvernennya: 24.02.2026).

15. Trofymenko V.M. Spivvidnoshennya kryminal’noyi protsesual’noyi formy y norm morali. Naukovyy visnyk Uzhhorods’koho natsional’noho universytetu. Seriya: Pravo. 2015. № 35 (2.3). S. 145–150.

16. Udalova L.D., Pys’mennyy D.P., Rozhnova V.V. ta in. Kryminal’nyy protses: pidruchnyk. Kyyiv: Tsentr uchbovoyi literatury, 2013. 544 s.

17. Biryukova A.M., Kondratova I.D. Etychni standarty diyal’nosti suddi: ponyattya ta rol’. Aktual’ni problemy derzhavy i prava. Odesa: Hel’vetyka, 2021. S. 21–29.

18. Pro prokuraturu: Zakon Ukrayiny vid 14.11.2014 r. № 1697-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text (data zvernennya: 03.03.2026).

19. Pravyla advokat·s’koyi etyky vid 09.06.2017 r. № n0001891-17. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/n0001891-17 (data zvernennya: 03.03.2026).

20. Konventsiya pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod vid 01.01.1990 r. № 995_004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (data zvernennya: 04.03.2026).

Iryna Litvinova, Oleksandr Dmytrenko

MORAL RESPONSIBILITY OF PARTICIPANTS IN CRIMINAL PROCESS

State University «Kyiv Aviation Institute»
Liubomyra Husara Avenue, 1, 03058, Kyiv, Ukraine
E-mails: irina_litvinova@ukr.net, 8468321@stud.kai.edu.ua

The purpose *of the article is to investigate the moral responsibility of participants in a criminal process as a key element in ensuring justice and ethics of justice, to analyze the essence of the concept of «morality» and the theoretical foundations of moral responsibility, as well as the relationship between law and moral principles, which allows revealing the fundamental relationships of ethical norms with criminal legislation.* ***Research methods:*** *the article employs a set of general scientific and special legal research methods. The dialectical method was used to examine the relationship between morality and law; the formal-logical method was applied to define the concepts of «morality» and «moral responsibility»; the systemic-structural method was used to consider moral responsibility as an element of criminal procedure. The formal-legal method was applied in the analysis of the provisions of the Constitution of Ukraine, Criminal Procedure Code of Ukraine, and Criminal Code of Ukraine, while the comparative-legal method was used to compare national legislation with international standards. The methods of analysis and synthesis were employed to generalize scholarly approaches and formulate conclusions.* ***Results:*** *the conducted research indicates that the moral responsibility of participants in a criminal process is a necessary condition for the implementation of the principles of the rule of law, legality, impartiality and humanism. It was established that the activities of a judge should be based on the principles of independence, justice and integrity; prosecutor – on the principles of objectivity, honesty and serving the public interest; lawyer – on the principles of professional ethics, confidentiality and legality; investigator – on the principles of respect for human rights and prevention of abuse of power. It is substantiated that not only the quality of justice, but also the level of public trust in the law enforcement and judicial system as a whole depends on the level of moral awareness of each participant in the process.* ***Discussion****: the modern criminal procedural legislation of Ukraine contains legal mechanisms to ensure the proper behavior of participants in the process, but the effectiveness of their implementation largely depends on the internal moral beliefs of law enforcement subjects. It is proven that moral responsibility is an important element of legal culture, and its strengthening is a necessary prerequisite for the humanization of criminal justice and increasing public trust in justice. The conclusion is made about the expediency of improving the ethical standards of professional activity of participants in the criminal process as one of the directions of development of a modern legal state.*

Keywords: *moral responsibility; criminal process; ethical standards; legal culture; morality; judge; prosecutor; lawyer; investigator; victim; accused; testimony; rule of law.*

Дата першого надходження статті до видання: 10.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.04.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.04.2026

© Літвінова І.Ф., Дмитренко О.О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0